

Pandemins interaktionsritualer

Vi tvättar händerna som aldrig förr. Det luktar sprit lite överallt. Och människor går maskerade på stan. Visar armbågar. Nej, det är inte som förr. Den som luktade sprit mitt på ljusa dagen var nog alkoholist. Då var det rånare, banditer eller huliganer som var maskerade. Den som armbågade sig fram skulle man akta sig för.

Över 12 000 har avlidit med covid-19 och frågan om hur vi ska skydda oss från att bli smittade har dominerat debatten. När covid-19 diskuterats så har de medicinska och ekonomiska aspekterna varit i fokus. Och det är begripligt. Men det finns också en sociologisk och socialpsykologisk sida som är värd att lyftas fram och diskuteras.

Några samhällen har stängts ner. Andra har varit mer öppna. Restriktionernas hårdhetsgrad har varierat. Men gemensamt är att vi har fått lära oss att hålla avstånd. Att tvätta händerna. Att inte samlas i (större) grupper. Att inte krama barnbarnen eller mor- och farföräldrarna.

Nöjeslokaler har stängt. Att gå på dans, konserter, teater, bio som är till nöje och glädje för så många samt bjuda in till fest har pandemin satt mer eller mindre stopp för. Allt med det goda syftet att förhindra smitta och förebygga sjukdom och död.

Under pandemin har samhället epidemiologiserats. Intresset för medicinska frågor och folkhälsa har ökat lavinartat. Statsepidemiologen Anders Tegnell har blivit kändis och fått ta emot både ris och ros. Och många har utnämnt sig själva till experter.

Det har satts upp epidemiologiska trafikskyltar. Vi ser dem i affärer, varhus och institutioner med påbud om att hålla avstånd och tvätta händerna. Distansering har varit slagordet. Gå inte för nära! Som plåster på sårerna har den nya tekniken gjort det möjligt att se och mötas utan fysisk kontakt. Det hålls möten av olika slag, seminarier, konserter, underhållning via bild och ljudöverföringar.

Det har satts upp epidemiologiska trafikskyltar. Vi ser dem i affärer, varhus och institutioner med påbud om att hålla avstånd och tvätta händerna. Distansering har varit slagordet. Gå inte för nära.

Bildkälla: <https://www.youtube.com/watch?v=HIb6CbY4lsY>

Förändrade socialpsykologiska spelregler

Pandemin har förändrat de socialpsykologiska spelreglerna för hur vi ska umgås. Det som gällde tidigare gäller inte nu. Den som bar ansiktsmask på stan betraktades med misstänksamhet. Drog sig personen dessutom lite undan kunde det vara fara på färde. Före pandemin hörde det till god ton att möta en handhälsning med att sträcka fram handen. Men pandemin har satt stopp för det. Att en person man möter luktar sprit vittnar om ett ansvarstagande. Före pandemin var det ett tecken på alkoholproblem. Då innan pandemin kramades det till höger och vänster. Men nu kan man faktiskt råka ut för att få en smäll på käftan om man gör det. Det gäller att vara på sin vakt.

Munskydd eller inte har varit en stor fråga. När jag var pojk läste jag serietidningar och gillade Vilda Västerfilmer. Där täckte rånare över sina ansikten med skarv för att inte bli igenkända. Det är som den svenske socialpsykologen Johan Asplund skriver i sin bok "Munnens socialitet" svårt att känna igen en person som är maskerad. Och han frågar sig om inte våra utseenden först och främst sitter i munnen. Titta på fotografier av dina vänner och bekanta. Täck över ögonen på de avfotograferade personerna. Dessa förblir – utan ögon – igenkännliga, "sig lika". Men täck sedan över munnarna samtidigt som ögonen åter får bli synliga. Nu är personerna mindre lätta att känna igen. Mindre lika sig själva. Munnen är ett socialt gränssnitt (interface) som är viktigare än ögat.

Skulle tro att de flesta som bär ansiktsmask gör det för att inte bli smittade eller eventuellt smitta andra. Eller också att de vill vara lydiga. Men det finns också andra skäl. Jag har en bekant som tar på sig munskydd när han går och handlar. Inte så mycket för rädslan att bli smittad utan för att inte bli igenkänd och känna att han behöver heja till höger och till vänster för att inte bli uppfattad som dryg. Och ibland känna sig manad att föra ett kort samtal för att inte uppfattas som oartig.

Det har också blivit allt vanligare att kriminella maskerar sig med munskydd för att smälta in. Inte minst framför bankomater. Enligt polisen ser man fullt av munskydd på bilder från olovliga bankomatuttag.

Det är inte bara svårt att känna igen en person som bär ansiktsmask. Det är också vanskligt att höra vad personen säger. Rösten blir klanglös och dov. Mycket går förlorat. Dessutom döljs känslorna som gör det näst intill omöjligt att veta om personen är ledsen, glad, rädd, skamsen, arg, förvånad, lugn eller stressad. Det här lade den amerikanske sociologen Randall Collins märke till i sina observationsstudier. Det uppstod missförstånd. Röster som höjdes och som vanligen brukar förknippas med ilska. Gester som uttryckte irritation. Och Collins menar att allt som begränsar möjligheterna att uttrycka sig när vi samspelar med andra har sitt pris.

Våra ansikten arbetar kontinuerligt när vi samspelar med varandra hävdar den amerikanske sociologen Erving Goffman. Vi arbetar med våra ansikten (face-work) för att ”rädda ansiktet” och ”att inte tappa ansiktet”. Med vårt ansikte hjälper vi också till så att inte den andre förlorar sitt ansikte. Vi är nog

Pandemin har förändrat de socialpsykologiska spelreglerna för hur vi ska umgås.

Bildkälla: https://www.youtube.com/watch?v=yDNBxex_o_bJo

med att den andre inte blir förlägen. Med andra ord vårt ansikte är som trafikljus. Det ger besked om hur det står till i relationen. När vi maskerar oss är det som om trafikljusen slocknat. Och vi vet inte riktigt hur vi ska navigera. Friktioner, missförstånd och konflikter uppstår. Med andra ord. De sociala banden försvagas när vi täcker över våra ansikten.

Innan pandemin hörde det till god ton bland vuxna att handhälsa. Vid bjudningar gick man runt och tog i hand. Vid sammankomster följde man också ofta den seden om inte antalet mötesdeltagare var alltför stort. Att då vägra ta i hand var ett allvarligt ”brott” mot god sed om det inte fanns en acceptabel ursäkt som till exempel att handen var skadad.

Hur handhälsningen uppfattas beror på ansiktsuttrycken. Ett vänligt ansikte sammankopplas med ett vänligt handslag. Men under pandemin har handhälsandet fasats ut. Man säger fortfarande hej när man möts. Men med en mask för ansiktet är det inte lätt att veta vem som hälsar och vem man hälsar på.

Nya hälsningsceremonier har uppstått som att använda armbågen. Först visar man upp den som ett tecken att den andre också ska visa upp sin. Det är en signal till att hälsa och det gör man genom att stöta till varandras armbågar. Men före pandemin var det brist på hyfs att göra så. Att armbåga sig fram var ouppfostrat. Att säga att någon hade vassa armbågar betydde att han eller hon inte visade hänsyn.

Återhållsamhet och självdisciplin

Det är lätt att återfalla i gamla vanor. Och att man någon gång råkar glömma ta på sig ansiktsmask eller att man inte ska sträcka fram handen är ur socialpsykologisk synvinkel egentligen inte något att förfasas över.

Johan Carlsson generaldirektören på Folkhälsomyndigheten glömde ta på sig ansiktsmask. Den holländska premiärministern Mark Rutte återföll i gamla vanor när han skakade hand med Jaap van Dissel från holländska folkhälsomyndigheten en kort tid efter det att han tillkännagivet ett förbud mot handskakningar. Restriktionerna kräver en återhållsam och självkontrollerad människa som är sin egen övervakare till dess nya beteenden har inpräntats i den psykiska strukturen och på så sätt blivit automatiserade.

För att inte återfalla finns skyltar och anslag med påbud om att hålla avstånd. Om hur vi ska köa. Och om uppmaningar att tvätta händerna. Viktigt för efterlevnaden är att se andra uppträda i enlighet med föreskrifterna.

Restriktionerna är smärtsamma. Mycket smärtsamma för somliga som kan bli helt avskurna från vänner och bekanta och i bästa fall få nöja sig med att se och höra dem via sociala medier. Förtvivalde företagare tvingas gå i konkurs. Arbetslöshet och fattigdom. Från olika länder kommer rapporter om att allt fler går ner i djupa depressioner.

De åtgärder som förespråkas och rekommenderas av folkhälsomyndigheten under pandemin följer en linje i förändringen av människornas beteenden från medeltid till modern tid och som beskrivits av den tyske sociologen Norbert Elias i boken "Civilisationsprocessen". Förändringarna har krävt självkontroll, självbehärskning och förmåga hålla tillbaka impulser. Ökad distansering människor emellan är en del i denna civilisationsprocess. Utvecklingen följer dock inte en rak linje, utan går i vågor.

För att passa in och inte väcka obehag i ett samhälle med allt mer av sammanflätade relationer mellan människor krävs en mer återhållsam människa som förmår kontrollera känslor och anpassa sitt beteende. Lyckas man inte får man känna av omgivningens ogillande och till och med råka ut för att bli utfrysad ur gemenskapen. Skamtröskeln har sänkts och det förklarar varför beteenden som att spotta på golvet, äta med fingrarna, urinera offentligt och rapa vid matbordet succesivt kom att försvinna.

Att hålla på tvåmetersavståndet innebär en utvidgning av riskzonen för social interaktion. Den har utvidgats under de senaste hundra åren. Förmodligen beroende på en ökande medvetenhet om att närhet mellan människor kan vara farligt. Under pandemin har detta förstärkts. Du kan aldrig vara riktigt säker på huruvida den du möter kan vara smittad av corona. Det gäller till och med de allra närmaste.

Ju fler som följer rekommendationerna desto mer psykologiskt tvingande blir det att bete sig konformt. Det vill säga i enlighet med rekommendationerna. Den som inte gör det kan räkna med att möta omgivningens kritiska blickar som ger upphov till skam. Skyldigheten att följa rekommendationerna blir mer tvingande och starkare än den individuella friheten att göra som man själv behagar. Det är helt i linje med vad Norbert Elias analys av förändringar i mänskligt beteende sedan medeltiden.

Förändringarna i de sociala relationerna mellan människor krävde en förändring i människans psyke. Och det skedde genom att den sociala kontrollen av beteenden blev djupt inpräntad i den mänskliga psykiska strukturen och till slut så absorberad att den delvis fungerade autonomt i förhållandet till det egna medvetandet. Det är på detta sätt, menar Elias, som samhällliga och psykiska processer är relaterade till varandra. På så vis skapas en allt mer återhållsam, självkontrollerad och självdisciplinerad människa.

Spontana solidaritetsyttringar

Under pandemin har det av naturliga skäl varit svårare att visa solidaritet med andra människor eftersom restriktionerna har gjort det mycket svårt att fysiskt mötas.

Spontana solidaritetsyttringar har uppstått. Och så kallade "flash mobs" har synt lite varstans. Människor har uppmanats att gå ut på sina balkonger, visa

I början av pandemin spreds videos från Italien om hur människor gick ut på sina balkonger, sjöng och spelade för att visa sin solidaritet.

Bildkälla: https://www.youtube.com/watch?v=BSWYSww-RIY&list=RDBSWYSww-RIY&start_radio=1

sig i öppna fönster. Och vid bestämda klockslag sjunga, spela, dansa, klappa händerna eller på annat sätt visa sin solidaritet. Jag själv tog min gamla altsaxofon ut på balkongen och spelade en trudelutt när saken var på tapeten under vårvintern 2020.

Man har på olika sätt hjälpt varandra. Unga har erbjudit sig att handla åt gamla. Sångkörer och musiker har samlats utanför äldreboende för att underhålla och göra livet lättare. Man har träffats utomhus. Grillat. Gjort upp eld. Allt för att se till att det sociala livet inte stannar upp.

Det har klagats på att folk inte följer rekommendationerna. Visst är det viktigt att vi gör det. Men jag tror att historien kommer att visa att följsamheten varit förhållandevis stor. Anpassningen till restriktionerna och till förändrade interaktionsritualer har gått förvånansvärt snabbt och friktionsfritt på så pass kort tid. Sett i ett historiskt perspektiv är det en makalös prestation att så många uppträder i enlighet med rekommendationerna.

Men anpassningen till restriktionerna och till socialt begränsande umgängesritualer har inte skett utan anspänning. Den påtvingade och kvävande återhållsamheten är i längden ohållbar. Det finns därför en längtan efter en tid när coronan besegrats och livet kan återgå till det normala. Då man får umgås med

krönika

vänner. Krama om nära och kära. Roa sig. Gå på bio. Gå på dans. Gå på krogen. Få skratta, tjoa och tjimma och brista ut i glädjetjut. Helt enkelt leva livet. Den tiden kommer hävdar den amerikanske sociologen Nicholas Christakis i en intervju i SvD (3/2). Han säger att då vill vi ta igen allt det som vi avstått från. Det blir gyllene tider för allt som har med nattlivet att göra. Ekonomin kommer att blomstra. Det blir uppsving för konst, teknologi och för nya företagsidéer. Det glada 20-talets återkomst? Glitter och glamour?

Bengt Starrin, Professor emeritus

Bengt@Starrin.nu

www.starrin.nu